

Martti J. Kari

Antero Holmila

MIKSI VENÄJÄ TOIMII NIIN KUIN SE TOIMII

DOCENDO

Martti J. Kari · Antero Holmila

MIKSI VENÄJÄ TOIMII NIIN KUIN SE TOIMII

DOCENDO

Copyright © Antero Holmila, Martti J. Kari ja Docendo 2023

Docendo on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä

Tämän teoksen tekstin ja kuvien jäljentäminen ilman lupaa painamalla, monistamalla, skannaamalla tai muilla tavoin kielletään tekijänoikeuslain mukaisesti.

Kansi: Kalevantuli / Matti Vartiala

Kannen kuva: STT-Lehtikuva

Taitto: Keski-Suomen Sivu Oy

www.docendo.fi

ISBN 978-952-382-479-9

Painettu EU:ssa.

SISÄLLYS

JOHDANTO	7
----------------	---

OSA I | VENÄJÄ 1.0 – TSAARIEN VENÄJÄ

VENÄJÄN SYNTY – TARINOITA KIOVAN RUSISTA	15
MONGOLIVALTA VENÄJÄLLÄ	23
IIVANA JULMAN VENÄJÄ	29
SEKASORRON AIKA 1598–1613	39
PIETARI SUURI – TEOLLISUUSVAKOILIJA JA TELOITTAJA	43
KATARIINA SUURI – SALAMURHIA JA POTJOMKININ KULISSIT	53
ROMANOVIEI VIIMEINEN VUOSISATA	58
VENÄJÄ 1.0:N LOPPU	71

OSA II | VENÄJÄ 2.0 – NEUVOSTOLIITTO

LOKAKUUN VALLANKAAPPAAUS	85
NEUVOSTO-VENÄJÄSTÄ NEUVOSTOLIITOKSI	110
STALININ NOUSU VALTAAN	119
GULAG – VANKILEIRIEN SAARISTO	136
SUURI ISÄNMAALLINEN SOTA	154
STALININ VIIMEISET VUODET JA HRUŠTŠOVIN VENÄJÄ	169
BREŽNEVIN JA GORBATŠOVIN AIKA	182
JELTSININ KAUSI – KOLMAS SEKASORRON AIKA 1991–1999	199

OSA III | VENÄJÄ 3.0

SAATANA SAAPUU MOSKOVAAN	217
VENÄLÄINEN MAFIA.....	248
PUTININ VALLAN NUORET VAHTIKOIRAT.....	264
HYBRIDISODANKÄYNTI	274
RUSSKIJ MIR JA VENÄLÄINEN IMPERIALISMI.....	288
MENNEISYYDEN HALLINNAN EPÄONNISTUMINEN.....	308
INFORMAATIOSODANKÄYNTI.....	323
VENÄJÄN TIEDUSTELUN EPÄONNISTUMINEN	345
LOPUKSI: HYVÄSTI PUTIN JA TERVETULOA VENÄJÄ 4.0	361
KIRJALLISUUSLUETTELO	373
HENKILÖHAKEMISTO.....	377

JOHDANTO

Aamuyöllä 24. helmikuuta 2022 Venäjä laajensi massiivisesti jo vuonna 2014 aloittamiaan sotatoimia Ukrainaa vastaan. Puolenpäivän aikoihin tasavallan presidentti Sauli Niinistö piti yhdessä pääministeri Sanna Marinin kanssa tiedotustilaisuuden, jossa presidentti lausui jo legendaarisiksi muodostuneet sanat: ”Nyt naamiot on riisuttu, vain sodan kylmät kasvot näkyvät.” Tuona päivänä moni mietti, miten emme olleet nähneet naamion taakse jo aiemmin tai miksi emme kenties olleet halunneet nähdä Venäjän todellisia kasvoja. Miten monet meistä olivat olleet niin sokeita Venäjän toimille? Niitä, jotka olivat nähneet naamion taakse ja tunnistaneet Venäjän aiheuttaman turvallisuusuhan, oli vähätelty ja pidetty turhina Venäjän vastaisuuden lietsojina ja sotakiikkaoilijoina. Miten tämä kaikki oli päässyt tapahtumaan? Miksi Venäjä toimii niin kuin se toimii?

Krimin miehitys, Ukrainan ja Syyrian sodat, ylimitoitettu voimankäyttö rauhallisia mielenosoittajia vastaan, turvallisuuspalveluiden johtava rooli Kremlin päätöksenteossa, oppositiojohtajien, länteen paenneiden entisten tiedustelu-upseerien ja oligarkkien salamurhat ja muut erikoisoperaatiot ulkomailla, internetin venäläisen osan erottaminen globaalista internetistä sekä Stalinin ajan ihannointi ovat todellisuutta nyky-Venäjällä. Läntisissä avoimissa demokratioissa kasvaneille on vaikeaa hah-

mottaa, että autoritaarisen Venäjän kulttuuri ja yhteiskunta soivat eri sävellajissa kuin omamme.

Erilaisuudesta huolimatta venäläistä kulttuuria on turha mystifioida. Usein kuulee siteerattavan kirjailija Fjodor Tjuttševin lausetta ”Venäjää ei voi järjellä ymmärtää”. Moinen sanonta kuulostaa runolliselta, mutta se ei pidä paikkaansa. Pahinta on, että tällainen näkemys antaa ikään kuin äyllisen vapauden olla edes pohtimatta venäläisiä eriskummallisuuksia. Mitä enemmän niitä pohdimme ja mitä enemmän tutustumme aiheeseen, sitä ymmärrettävämmäksi ja järjellisesti hahmotettavaksi Venäjän toiminta alkaa muotoutua. Prosessi vain vaatii tarkkailijalta halukkuutta päästää irti länsimaisesta tavasta nähdä maailma.

Venäjän mystifioinnin sijaan meillä on tulkinnallisia kehyksiä, joiden avulla voimme tutkia, miksi Venäjä toimii niin kuin se toimii. Niiden avulla Venäjän toiminta asettuu ymmärrettäviin mittasuhteisiin. On kuitenkin myös muistettava, että ymmärtäminen on täysin eri asia kuin hyväksyminen. Tässä kirjassa esittelemme yhden ymmärtämistä edesauttavan kehyksen, strategisen kulttuurin teorian.

Strateginen kulttuuri tarkoittaa valtiossa tai esimerkiksi suuryrityksessä esiintyviä yleisiä uskomuksia, asenteita ja ajattelumalleja. Niiden mukaan muodostetaan kuva toimintaympäristöstä, kilpailutilanteesta ja mahdollisista uhkista, jotka arvioidaan, ja arvioihin perustuen valitaan oma tapa vastata valitsevaan tilanteeseen. Valtion strateginen kulttuuri tarkoittaa sitä, miten valtio kokee siihen kohdistuvat todelliset tai kuvitellut sisäiset ja ulkoiset uhat, miten se pyrkii vastaamaan näihin uhkiin ja miten valtio viestii uhista ja vastatoimista sekä omille kansalaisilleen että ulkomaailmalle.

Vuonna 1977 yhdysvaltalainen tutkija Jack L. Snyder tarkasteli Neuvostoliiton poliittista kulttuuria ja sen vaikutusta Krem-

lin päätöksentekoon. Snyderin mukaan valtion – käytännössä valtion johdon – strategista ajattelua ja valtion käyttäytymistä oli mahdollista ymmärtää ja selittää tunnistamalla johdon strategiseen ajatteluun vaikuttavia historiallisia, institutionaalisia ja poliittisia tekijöitä. Tätä käyttäytymistä Snyder kutsui strategiseksi kulttuuriksi. Snyderin luomasta strategisen kulttuurin teoriasta kehittyi hiljalleen kansainvälisen politiikan tutkimuksen työkalu, jolla pyritään selittämään ja ymmärtämään valtion toimintaa sen turvallisuuspoliittisissa ratkaisuisissa.

Historialla on usein hallitseva vaikutus valtion strategisen kulttuurin kehittymiseen. Venäjän tapauksessa voimme todeta, että maan strategiseen kulttuuriin on vaikuttanut erityisesti maan historia mutta myös maantiede, teknologinen kehitys sekä Venäjän poliittinen järjestelmä ja maailmankuva, joka painottaa vahvaa johtajuutta. Venäjä on Euroopan ja Aasian välissä sijaitseva mannervaltio, jolla ei ole luonnollisia suojaavia rajoja, kuten vuoristoja ja meriä. Yhdessä teknologisen jälkeenjääneisyyden kanssa tämä on vaikuttanut Venäjän strategiseen kulttuuriin – erityisesti siihen iskostuneeseen haavoittuvuuden tunteeseen.

Tässä kirjassa käymme läpi Venäjän historiaa ja nykyaikaa strategisen kulttuurin näkökulmasta. Tavoitteenamme on selittää strategisen kulttuurin teorian avulla, miksi Venäjä toimii niin kuin se toimii. Kuten yllä on todettu, strateginen kulttuuri on pitkän historiallisen kehityksen tulos. Sen takia kirjan kaksi ensimmäistä osaa painottuvat historiaan.

Kirja ei ole puhtaasti kronologinen kuvaus Venäjän historiasta, vaikka se etenee pääosin kronologisesti Kiovan Rusin valtakunnasta ja tsaarien Venäjästä Neuvostoliiton kautta Putinin Venäjään ja Ukrainan sotaan. Nostamme historiasta esiin tapahtumia ja ajanjaksoja, jotka ovat vaikuttaneet Venäjän strategisen kulttuurin kehittymiseen, ja pyrimme siten selittämään,

MIKSI VENÄJÄ TOIMII NIIN KUIN SE TOIMII

miksi Venäjä toimii niin kuin se toimii. Kirjaa ei tule lukea koko Venäjän historian kattavana synteessinä, oppikirjana, saati tieteellisenä tutkimuksena vaan enemmänkin käsikirjana ja ajattelun herättelijänä, joka avaa Venäjän motiiveja ja Kremlin tapoja toimia Venäjään kohdistuvia todellisia ja kuviteltuja uhkia vastaan.

Pidätämme itsellemme oikeuden kuvata asioita ja tapahtumia värikkäästi ja lennokkaasti. Kyseessä on oma tulkintamme sekä nykyisistä että historiallisista tapahtumista. Ne perustuvat omiin havaintoihimme, kokemuksiimme, aivonystyröidemme sopukoissa kyteneisiin ihmetyksen aiheisiin sekä laajaan lukuineisuuteen maailman menosta.

Venäjän aloitettua helmikuun hyökkäyksen on ollut ilmi selvää, että yhteiskunnassamme on valtava tiedontarve sen ymmärtämiseksi, miksi Venäjä aloitti meidän näkökulmastamme tarkasteltuna täysin irrationaaliseksi mielletyn hyökkäyksen. Tiedontarpeesta kielii se, että Martti J. Karin joulukuussa 2018 pitämä luento Venäjän strategisesta kulttuurista muodostui hetkessä viraalihitiksi, jota oli joulukuun 2022 alkuun mennessä katsottu yli 1,8 miljoonaa kertaa. Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksen Kriisit uudelleenmääriteltynä -tutkimuskeskittymän helmikuun lopulla 2022 järjestämää Putinin Historia – Putinin Sota -tilaisuutta taas on katsottu yli 245 000 kertaa. Tuskin koskaan aiemmin suomalaisten yliopistojen luennot ja keskustelutilaisuudet – etenkin humanistisilla aloilla – ovat puhutelleet tällaisia katselijamassoja.

Tiedontarpeen täyttämisen lisäksi pyrimme toteuttamaan yliopistojen yhden peruspilarin, joka on kuitenkin akateemisissa painotuksissa vähiten arvostettu: yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen tehtävä. Tässä mielessä teosta on ymmärrettävä myös jonkinlaisena manifestina, joka edustaa yhteiskunnallista

JOHDANTO

aktivismia, jota aktiiviupseerit eivät viran puolesta saa harjoittaa ja jota myös yliopistojen historiantutkijat harjoittavat vain vähän, koska akateemisen uran luominen vaatii resurssien kohdentamista pääsääntöisesti muunlaiseen toimintaan – erityisesti vertaisarvioituihin tiedejulkaisuihin, tutkimusrahoituksen hankintaan ja opettamiseen.

Meidän kirjoittajien ura- ja elämänpolkumme ovat muotoutuneet varsin eri tavoin. Toinen meistä kasvoi ympäristössä, jossa Venäjää on aina käsitelty turvallisuusuhkana, ja toinen taas kasvoi ympäristössä, jossa usko liberalismiin, liberaalidemokratian voittokulkuun, globalisaatioon ja keskinäisriippuvuuksien synnyttämiin positiivisiin voimiin on ollut leimallinen tulkintakehys maailman tarkkailuun. Vaikka taustamme ovat erilaisia, meitä molempia yhdistää huoli Suomen turvallisuudesta, Euroopan tulevaisuudesta ja demokratian kestävydestä. Jotain meistä kertoo myös se, että aikoinaan nuori Martti J. Kari suunnitteli uraa historianopettajana. Hänestä tuli kuitenkin sotilas ja tiedusteluupseeri. Hieman myöhemmin nuori Antero Holmila suunnitteli uraa upseerina, mutta hänestä tuli historian professori. Olemme pyrkineet yhdistelemään kirjassa näistä traditioista ammennettuja oppeja ja niiden parhaat puolet. Se, miten olemme onnistuneet, jääköön lukijan harkittavaksi.

Tavoitteenamme on, että kirjan luettuaan lukijalla on vahvempi käsitys siitä, miksi Venäjä toimii niin kuin se toimii. Haluamme myös muistuttaa lukijaa, että on tärkeää tarkastella asioita pitkällä aikavälillä, koska se kertoo meille erilaisista mahdollisuuksien horisonteista, jotka helposti katoavat, kun tarkastelupiste on täysin kiinni tässä päivässä. Historia auttaa ymmärtämään, että menneisyyden aggressiivinen valloitusota tai kansanmurha voi tapahtua myös tulevaisuudessa. Mikäli valta ei vaihdu Venäjällä, valtaan ei nouse parlamentaariseen demo-

MIKSI VENÄJÄ TOIMII NIIN KUIN SE TOIMII

kratiaan pyrkiviä voimia eikä Venäjällä toteuteta laajaa menneisyyden hallintaa, Venäjä tulee olemaan uhka naapureilleen vielä pitkään. Valitettavasti arviomme on, ettei mitään demokraattisia voimia nouse valtaan lähitulevaisuudessa eikä mitään menneisyyden hallintaa todennäköisesti tule tapahtumaan. Näin ollen meillä ei ole enää varaa unissakävelyyn.

Kiitämme Ukrainan kansaa ja asevoimia taistelusta Ukrainan ja koko Euroopan vapauden puolesta Venäjän raakalaismaista hyökkäystä vastaan.

Jyväskylässä 24.2.2023

Antero Holmila

Martti J. Kari

OSA I

VENÄJÄ 1.0

—

TSAARIEN VENÄJÄ

VENÄJÄN SYNTY – TARINOITA KIOVAN RUSISTA

Venäjän valtion synnystä on olemassa kaksi toisensa osin kumoavaa teoriaa: viikinkiteoria ja teoria, jonka mukaan Venäjän (eli Kiovan Rusin) perustajat olivat slaaveja.

Syntyjään saksalainen, jo vuodesta 1725 imperialistisen Venäjän tiedeakatemiaan jäsen Gerhard Friedrich Müller piti vuonna 1749 luennon Venäjän alkuperästä. Luento päättyi skandaaliin. Puheessaan Müller julkaisi 1110-luvulla Kiovassa kootun *Nestorin kronikan*, jossa kerrotaan, miten Skandinaviasta Dnepr-jokea pitkin matkanneet viikingit eli rusit perustivat Kiovan Rusin ja nimesivät sen itsensä mukaan (Kiev Rus). Akatemian venäläiset jäsenet keskeyttivät luennon. Kun Müller esitti teesinsä, Venäjällä elettiin nousevan patriotismin aikaa hattujen sodan (1741–1743) jälkitunnelmissa, ja akatemian arvovalta oli kärsinyt useiden jäsenten jätettyä Pietarin ja siirryttyä Saksaan. Luennon jälkeen keisarinna Elisabet käski tuhota Müllerin kirjoitukset ja siirsi hänet tutkimaan Siperian historiaa.

Müllerin korvaajaksi akatemiaan haettiin Göttingenin yliopistosta nuori ja innokas historioitsija Kirill Razumovski, joka yhdessä muiden tiedeakatemiaan jäsenten kanssa määrättiin tutkimaan Müllerin teesejä. Erityisen vahvasti Mülleria vastusti Razumovskin lisäksi Mihail Lomonosov, joka oli tehnyt uransa

kemistinä. Uudessa patrioottisessa ilmapiirissä nousevan kansallisen itsetunnon pönkittäjäksi ei tarvittu historioitsijaa. Riitti, että oli – toisin kuin Müller – natiivi venäläinen sanankäyttävä, jolla oli tieteellistä auktoriteettia. Tästä pitäen Venäjällä on väiteltä, olivatko Venäjän perustaneet rusit skandinaaveja vai slaaveja.

Nestorin kronikka on vanhin kirjallinen lähde, joka kertoo Kiovan Rusin synnystä. Kronikan oikea nimi on *Kertomus menneistä ajoista*, mutta se on saanut tutumman nimensä Kiovan luostarin munkin Nestorin mukaan, joka on oletettu sen kirjoittajaksi.

Kronikka kertoo Kiovan historiasta, slaavilaisheimojen valloituksista sekä Kiovan ja muiden kaupunkien synnystä 800-luvulta 1100-luvulle. Kronikan mukaan nykyisen Venäjän alueella asuneet suomalais-ugrilaiset heimot ja eri slaaviheimot kävivät sotia alueiden ja laidunmaiden hallinnasta. Kronikassa kerrotun varjagitarinan mukaan slaavit pyysivät kolmea varjagiveljestä suojelemaan heitä taisteluissa muita heimoja vastaan. Varjagit olivat norjalaisia ja ruotsalaisia viikinkejä, jotka tekivät kauppa- ja ryöstöretkiä Venäjälle ja Bysanttiin suuria jokia, kuten Olhavanjokea, Dnepriä ja Volgaa, pitkin. Vastineeksi suojelusta varjagit ottivat vallan strategisesti tärkeissä kaupungeissa. Esimerkiksi Rurik-niminen viikinkipäällikkö nousi hallitsijaksi Olhavanjoen varrella sijaitsevassa Novgorodissa vuonna 862.

Varjagitarinan mukaan Rurikin sotapäällikkö ja hänen seuraajansa Olav, slaavilaisittain Oleg, laajensi Novgorodin valtakuntaa etelään. Hän valloitti Smolenskin ja eteni Dnepriä pitkin etelään. Oleg valloitti sen rannalla olevan Kiovan ja asettui sen johtoon vuonna 882. Novgorodista tuli Kiovan Rusin toiseksi tärkein keskus.

Kiovasta muodostui Olegin ja tämän seuraajien johdolla vahva valtio, joka laajeni Dnepriä pitkin Mustanmeren suuntaan.

Kiova kävi kauppaa ja välillä myös sotia Bysantin valtakunnan ja sen pääkaupungin Konstantinopolin kanssa. Kiovan kaupunkivaltioista alettiin käyttää nimeä Kiovan Rus. Sanan *rus* oletetaan juontuvan joko skandinaavisen kielen sanasta *soutaja* tai *soutaa* tai Roslagenin alueesta Ruotsin itärannikolla, josta varjagit tarinan mukaan saapuivat Kiovaan. Mikäli varjagiteoria pitää paikkansa, ruotsalaisia voidaan siis syyttää tai kiittää Venäjän valtion perustamisesta.

Bysantin pääkaupunki Konstantinopoli solmi Kiovan rusien kanssa kauppasopimuksen vuonna 944, joka salli Konstantinopolin tehdä lähetystyötä Kiovan alueella.

Bysantin hallitsija oli antanut 800-luvun puolivälissä kahdelle Kiovan Rusiin lähetetylle lähetysaarnajalle, Kyrillokselle ja Methodiokselle, tehtäväksi kehittää lähetystehtävässä tarvittavan kirjoitusjärjestelmän, joka toimisi slaavilaisilla kielillä. He kehittivät niin sanotun glagoliittisen kirjaimiston, *glagolitsan*, josta myöhemmin kehittyi *kirillitsa*, kyrillinen kirjaimisto. Kyrillistä kirjaimistoa käytetään itäslaavilaisissa kielissä eli venäjän, valkovenäjän ja ukrainan kielissä sekä serbian kielessä, joka on eteläslaavilainen kieli.

Kiovan uusi hallitsija Olga kastettiin kristinuskoon 900-luvun puolivälissä. Olgan poika Svjatoslav laajensi sodilla Kiovan Rusin alueen ulottumaan aina Volgalta Tonavalle saakka. Kun Svjatoslav sai sotarekellä surmansa, Kiovan johtoon nousi Svjatoslavin poika Vladimir, joka myöhemmin sai lisänimen Suuri.

Tarinan mukaan Vladimir Suuri ymmärsi uskonnon merkityksen kansan yhdistäjänä ja välineenä hallita kansaa. Vladimir tutustui eri vaihtoehtoihin ennen kuin valitsi valtakunnalleen uskonnon. Islamilainen kulttuuri oli levinnyt Volgan alueelle. Sen alueellisessa keskuksessa Saraissa vierailut Vladimir piti islamia mielenkiintoisena siksikin, että se salli pitää useamman

vaimon. Vladimir kuitenkin luopui nopeasti islamista kuultuaan, että se kielsi alkoholin käytön. Vladimir ei uskonut koskaan voivansa markkinoida slaaveille uskontoa, joka kieltää viinanjuonnin. Lopulta Vladimir valitsi valtakuntansa uskonnoksi ortodoksisen Bysantin uskonnon. Valintaan vaikuttivat sekä juhlavat jumalanpalvelusmenot että strategiset ja geopoliittiset syyt. Vladimir tuki Bysantin keisari Basileiosta tämän kamppailussa kapinoivia ylimyksiä vastaan, avioitui keisarin sisaren kanssa ja otti kasteen Krimillä Pyhän Basileioksen kirkossa.

Vaikka Venäjällä korostetaankin Kiovan Rusin synnyn slaavilaista perinnettä, tosiasiaa Kiovan Rus syntyi etelän (Bysantti) ja pohjoisen (viikingit) kohdatessa – ei idän ja lännen, millaiseksi me usein miellämme sekä venäläisen että ukrainalaisen valtiokehityksen.

Vladimir ei itse ollut mikään harras kristitty, vaan kristinuskon omaksuminen oli häneltä lähinnä strateginen ratkaisu. Vladimirilla oli uuden puolisonsa lisäksi jo tukku vaimoja Kiovassa sekä laaja haaremi. Vaikka Vladimirin suhtautuminen uskontoon oli käytännöllinen, Kiovassa Dneprin rannoilla hän kastatti kaupungin asukkaat uuteen valtakunnan uskontoon. Näin sai alkunsa pyhä Kiovan Rusin valtakunta, johon ovat sen jälkeen vedonneet tsaarit ja myös presidentti Putin. Heidän mukaansa Vladimirin kaste ei ainoastaan liittänyt Kiovan Russia Bysantin ja ortodoksisen kirkon valtapiiriin, vaan Venäjästä tuli ennen kaikkea pyhän kasteen ja pyhän tehtävän saanut valtakunta, josta Konstantinopolin kukistumisen jälkeen (1453) Moskovassa alettiin käyttää nimitystä kolmas Rooma ja ikuinen Rooma. 1000-luvun alussa Kiovan Rus ulottui etelästä Mustaanmereen laskevan Tonavan suistosta aina Syvärille asti.

Kun Vladimir Suuri kuoli vuonna 1015, Kiovan Rus ajautui vallanperimyskiistoihin. Vladimirilla oli valtava määrä perillisiä

muttei vakiintunutta vallanperimysjärjestelmää. Kiovan johtoon nousi lyhyeksi aikaa pojista Svjatopolk, joka oli Vladimirin kuollessa vankilassa yritettyään suistaa Vladimirin vallasta. Vapauttuaan vankilasta ja saatuaan tietää isänsä kuolemasta hän tapatti kolme veljeään ja lunasti itselleen kruunun. Vuonna 1019 Svjatopolkin puolestaan syrjäytti Novgorodia hallinnut Jaroslav, Vladimirin poika hänkin, joka sai lisänimen Viisas, koska hänen aikanaan Kiovan Rus saavutti kukoistuskautensa.

Valtion merkittäviä saavutuksia olivat Jaroslavin aikana kehittynyt lainsäädäntö, erityisesti tuolloin julkaistu lakikokoelma *Russkaja Pravda* sekä Kiovaan Jaroslavin aikana valmistunut Pyhän Sofian katedraali, joka jäljitteli Konstantinopolin Hagia Sofiaa. Kiovan Rus alkoi muodostaa omaa identiteettiään ja ottaa etäisyyttä Bysantista, jonka vaikutusvalta oli laskusuunnassa. Jaroslavia on joskus kutsuttu Euroopan kummisedäksi, sillä hän rakensi avioliittopolitiikallaan siltoja Eurooppaan. Hän naitti tyttäriään Norjaan, Ruotsiin, Ranskaan, Unkariin ja Puolaan. Legendan mukaan Ranskaan naitettu kuningatar Anna ei viihtynyt Pariisissa, joka oli Kiovan kukoistavaan kulttuuriin verrattuna takapajula.

Toisin kuin nykypäivän Venäjä korostaa omassa historia-politiikassaan, keskiaikainen Kiovan Rus oli enemmän linkittynyt länteen, etelään ja pohjoiseen kuin itään. Kaikesta huolimatta Kiovan kehittyminen kasvatti myös itäisen Novgorodin kaupunkivaltion merkitystä.

Varjagiteorian kanssa kilpailevan tarinan mukaan slaavit itse perustivat Kiovan Rusin. Tosin historiallinen aikajänne on erilainen, koska slaaviteorian mukaan Kiovan Rus syntyi mongolivallan (noin 1240–1400) jälkeen. Mongolit olivat valloittaneet Kiovan joulukuussa 1240, ja sitä seuranneen vuosisadan aikana Kiovan Rus pirstoutui lopullisesti. Alueen länsiosat, lähinnä

Galitsian ja Volynian ruhtinaskunta, säästyivät pahimmalta mongolituholta, ja Kiovan Rusin kulttuuriperintö jäikin elämään vahvimmin juuri näille alueille. Pisimpään mongolivallan alla olivat pirstoutuneen Kiovan Rusin itäosat: Vladimir–Suzdal, Novgorod, Tver ja Moskova. Mongolivallan ajallinen ulottuvuus oli ratkaisevaa tulevan kehityksen kannalta. Mongolivaikutus ei juurikaan jäänyt elämään Kiovan Rusin länsi- ja pohjoisosiin, jotka jo 1300-luvun lopulla jäivät Liettuan ja Puolan vallan alle. Sitä vastoin Kiovan Rusin itäosat, Novgorod ja erityisesti vaikutusvaltaansa kasvattanut Moskova, omaksuivat mongolijajan vallankäytön rakenteet.

Mongolivallan hiipuessa ja Moskovan noustua Venäjän johtoon 1400-luvun alussa luotiin käsitys Moskovasta myyttisen Kiovan Rusin ainoana oikeana perillisenä ja sen kulttuurisena jatkumona. Myytin mukaan Moskova, kolmas ja ikuinen Rooma, taisteli pahaan vastaan, suojeli slaaveja ja puolusti oikeauskoisia. Kertomus vahvistui myöhemmin tarinaksi Moskovan johtamasta tuhatvuotisesta Venäjästä. Koska Moskova halusi tehdä itsestään pyhän valtakunnan, kolmannen Rooman, painottivat tarinat Kiovan bysanttilaisuutta. Todellisuudessa Kiovalle oli ominaista teologisen keskustelun perinne sekä suhteellisen vapaamielinen suhtautuminen kristinuskon eri muotoihin.

Isovenäläisen historiankirjoituksen mukaan Kiovan Rus oli kolmen itäslaavilaisen kansan – venäläisten, valkovenäläisten ja ukrainalaisten – ensimmäinen yhteinen valtio. Historiallinen paradoksi on, että tämän ajatuksen Moskovalle tarjosi Tšernihivissä vaikuttanut, nykytermein ukrainalainen, piispa Lazarus Baranovitš 1600-luvun jälkipuoliskolla, jolloin Moskova ensimmäisen kerran sai Kiovan oman valtansa alle.

Kiovan Rus jakautui pienempiin kaupunkivaltioihin 1100-luvulla. Novgorod, joka oli vielä pitkään Kiovan Rusin

tärkein kaupunki pohjoisessa, oli sen ajan mittapuun mukaan demokratia. Novgorodissa vapaiden miesten kokous, *vetše*, äänesti suurista poliittisista päätöksistä. Näitä olivat esimerkiksi päätökset sodasta ja rauhasta, tärkeimpien sotapäälliköiden ja virkamiesten nimitykset ja suuret rakennushankkeet. Kaupungin kasvaessa *vetše*-kokouksiin osallistuivat kaupunginosia edustaneet luottamusmiehet. Vaikka esimerkiksi pajareilla ja piispalla oli kokouksissa suuri sananvalta, *vetše*-kokoukset olivat demokraattisimpia päätöksentekojärjestelmiä, joita Venäjällä on koskaan ollut.

Rusien tai slaavien perustamilla kaupunkivaltioilla on ollut vaikutus myös Laatokan ja Pietarin alueilla asuneisiin suomensukuisiin heimoihin. Nykyisen Suomen alueen asema rajamaana, kiistakapulana ja taistelutantereena juontaa juurensa 1200-luvulle, jolloin Novgorodin ruhtinas Aleksanteri kävi sotia Ruotsia vastaan nykyisen Suomenlahden pohjois- ja itäpuolisten alueiden omistuksesta. Karjalaiset, joiden keskuspaikka oli Käkisalmi, olivat liittoutuneet Aleksanterin kanssa. Aleksanteri löi ruotsalaiset talvella 1240 Nevan jäällä. Voiton johdosta hän sai kunnianimen Nevski, Nevalainen, ja kuuluu Venäjän kansallissankareihin. Vuonna 1242 Aleksanteri löi Peipsijärven jäällä Venäjälle hyökänneet saksalaiset teutoniritarit. Aleksanterin voittojen perintönä ruotsalaisista ja saksalaisista on luotu kuva Venäjän arkkivihollisina.

Mielenkiintoista on, että vuonna 2008 televisiokanava Rossi-*jan* äänestyksessä Aleksanteri Nevski valittiin Venäjän historian merkittävimmäksi henkilöksi. Äänestyksessä toiseksi tuli Pjotr Stolypin, joka toimi tsaari Nikolai II:n pääministerinä vuosina 1906–1911. Kolmannelle sijalle ylsi neuvostodiktattori Josif Stalin. Vaikka Venäjä on satsannut paljon historiallista pääomaa siihen, että se nähdään historiallisen Kiovan Rusin suorana peril-

lisenä, ei tuon ajan hahmoja listalla näkynyt – ei edes Vladimir Suurta, jonka Putin on valinnut myös oman historiapolitiikkansa sisäpiiriin. Elokuun alussa 2022 presidentinhallinto ilmoitti tiedotusvälineille, että ”presidentti Putinin toivomuksesta” häntä tulisi verrata prinssi Aleksanteri Nevskiin.

Kiovan Rusin nyky-Venäjälle jättämä perintö muodostuu ennen kaikkea slaavilaisesta kielestä ja kyrillisistä aakkosista, jotka yhdistävät kolmea itäslaavilaista kansaa – venäläisiä, valkovenäläisiä ja ukrainalaisia – ja erottavat ne länsimaista. Slaavilaisen tulkinnan mukaan Kiovan Rusin perintöä on myös ajatus slaavien yhteenkuuluvuudesta. Sen mukaan slaavivaltion, käytännössä Venäjän, tehtävä on suojata ja samalla hallita muita slaaviheimoja ja kansoja.

Kiovan Rusin aikana itäslaavit erosivat lännestä myös uskonnon perusteella. Idän ja lännen kirkkojen poliittinen ja teologinen kiista, ”suuri skisma”, voimistui 1000-luvulla. Skisman tärkein syy oli katolisen kirkon paavin ja idän kirkkoa johtaneen Konstantinopolin patriarkan valtataistelu. Konstantinopolin patriarkka ei suostunut tunnustamaan paavia koko kristikunnan hengelliseksi johtajaksi. Paavi julisti itäisen kristikunnan kirkonkiroukseen vuonna 1054. Konstantinopolin patriarkka puolestaan kirosi lännen kirkon.

Pannatuomiot merkitsivät kirkon jakautumista lännen katoiliseen ja idän ortodoksiseen kirkkoon. Ennen suurta skismaa Kiova ja Novgorod olivat olleet osa läntistä kulttuuriperintöä ja eurooppalaisia kaupunkivaltioita, kuten esimerkiksi Krakovaa. Vuoden 1054 jälkeen länessä jumalanpalveluksissa käytettiin latinan kieltä, idässä kirkkoslaavia. Slaavilaiset kaupunkivaltiot vähitellen erkaantuivat ja jäivät jälkeen lännestä. Tätä eroa kasvatti mongolivallan aika vuodesta 1240 alkaen. Venäjä joutui vähitellen mongoli-ikeen alle lähes kahdeksi vuosisadaksi.

On sanottu, ettei Venäjää voi ymmärtää järjellä. Väite ei pidä paikkaansa.

Yleistajuisesti kerrottu Venäjän tarina alkaa Kiovan Rusista 800-luvun lopulta, kulkee tsaarien Venäjän ja Neuvostoliiton ajan kautta aina Ukrainan sotaan.

Venäjän järjettömältäkin vaikuttavaa toimintaa voi ymmärtää, kun tietää maan johdon päätöksiin vaikuttavat tekijät.

Korruptio on pesiytynyt syväälle venäläiseen yhteiskuntaan. Kreml pelkää demokratialiikkeitä, ja maa on muuttunut nykyajan fasistiseksi valtioksi. Venäläiset suhtautuvat joustavasti totuuden ja valheen käyttöön. Historia on nostalgisoitu, ja historian käyttö vaikuttaa nykyhetkeen ja tulevaisuuteen. Erikoispalvelut surmaavat ulkomailla vihollisiksi ja pettureiksi nimettyjä toimijoita. Miksi näin? Tähän kirjoittajat antavat vastauksen kirjassa.

FT, eversti (evp) **Martti J. Kari** on Jyväskylän yliopiston työelämäprofessori

ja entinen pääesikunnan apulais-tiedustelupäällikkö. Hän on tutkinut Venäjää yli 30 vuotta. Jyväskylän yliopiston historian professori **Antero Holmila** on erikoistunut toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan ja sodan jälkitiloihin.

Kirjan taustalla on Martti J. Karin YouTube-luento, josta tuli vuonna 2022 Suomen katsotuin yliopistoluento (yli 1,8 miljoonaa katsojaa) kautta aikojen.

PETTERI KIVIMÄKI

9 789523 824799

KL 32.5

ISBN 978-952-382-479-9

DOCENDO